

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Практическо богословие“

СВОБОДНА ВОЛЯ И ПОСЛУШАНИЕ В ПРОЦЕСА
НА ДУХОВНОТО ОБГРИЖВАНЕ НА
ПРАВОСЛАВНИЯ ХРИСТИЯНИН

Автореферат на
Дисертация за присъждане на ОНС „доктор“
по професионално направление 2.4 „Религия и Теология“,
научна специалност „Пастирско богословие“

Докторант
Ивайло Евгениев Василев

Научен ръководител
доц. д-р Иво Янев

София, 2024

СЪДЪРЖАНИЕ.....	1
ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	3
ИЗЛОЖЕНИЕ	4
I. СВОБОДНА ВОЛЯ ЗА ПОСЛУШАНИЕ.....	5
II. РАЖДАНЕ И УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПРАВОСЛАВНИЯ ХРИСТИЯНИН	12
III. ИЗРАСТВАНЕ И СЪВЪРШЕНСТВО НА ПРАВОСЛАВНИЯ ХРИСТИЯНИН.....	18
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	22
САМООЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ	23
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....	23

Дисертационният труд е в обем 236 страници без приложението. Научното произведение се състои от предговор, увод, три глави и заключение, използвана литература от 223 заглавия, от които 79 светоотечески и др. извори, 83 изследвания на български и руски език и 61 на английски и гръцки език, 891 бележки под линия, самооценка на научните приноси и списък на изискуемите за присъждане на ОНС „доктор“ 3 бр. авторски публикации, свързани с темата на дисертацията. Трудът е придружен от приложение от 11 стр., в което са приведени текстове от св. отци, имащи отношение към съчинението, но не цитирани в пълнота в тялото на съчинението.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

От Грехопадението, в което човекът злоупотреби със свободната си воля в непослушание, той чака разрешението на греховете си и възсъединяването си и израстване в Бога. Ако първият Адам извърши непослушание и с това доведе смъртта, то Вторият и Последният – нашият въплътител се Господ Иисус Христос – с послушанието си отвори широко дверите на Царството Божие за всички човеци, които със свободната си воля могат да влязат през тях, като проявяват стремеж към съвършенство и послушание. На тях се предлага Църквата като учреждение за духовно израстване и обгрижване, в която те преминават през различни етапи на развитие до пълната възраст на Христовото съвършенство (Ефес. 4:13). Всичко това в контекста на забързания век на едно светско общество, в което хората днес живеят, непризнаващо и непознаващо православната традиция, показва значимостта на изследваните въпроси и е изследователският мотив за избор на темата.

Предложената дисертация има за свой **обект** духовният живот и обгрижване на православния християнин. **Предметът** ѝ е послушанието като вътрешен принцип на поведение и отношение към Бога, духовника и ближния. **Целта** на научното произведение е да изследва и установи мястото и ролята на свободната воля на човека и послушанието му за душевно спасение и вечен живот в различните периоди от духовния му живот и обгрижване.

Задачите на изследването са както следва: 1. да постави в контекста на православното разбиране за света и човека категорията „свободна воля“; 2. да изследва и изясни ролята на свободната воля на човека в неговото спасение и мястото ѝ в духовния му път; 3. да формулира и изследва етапите от процеса на духовно обгрижване на православния християнин. 4. да изследва неблагоприятните резултати от непослушанието; 5. да проучи и изследва послушанието като вътрешен принцип на поведение на православния християнин и херменевтичен ключ за разбиране на динамиката на израстването му в духовното подвизаване.

Изследователските хипотези са: свободната воля, заложена от Бога в човека, прави възможен духовния му подвиг и осъществява предназначението си, когато се изрази в послушание; послушанието е изискуем фактор за успех във всеки един етап от духовния живот в Църквата.

Методологията на изследването следва традициите на богословската наука и светите отци. Използвани са методите на сравнителния анализ и на анализа и синтеза в работата с текстовете от Свещеното Писание, светоотеческите творения и съвременните богословски текстове. Водещи са Божието откровение и истина, разкривани в използваните извори и източници, като полагащите усилия са те да бъдат максимално точно и ясно изложени в контекста на разглежданите въпроси. За тази цел екзегезата е често употребявана, както и различните логически и богословски методи: индуктивен, дедуктивен, богословско-систематически, сравнителен и др.

Забележително е, че дисертационната тема и предметът, който изследва, – послушанието в духовния път и обгрижване на християнина – не са разработвани цялостно от богословската наука. И в България в монографичните изследвания и студии на о. Георги Шавелски, о. Христо Димитров и др. послушанието за спасение не получава нужното внимание, ако изобщо е засегнато.

У нас различните въпроси, свързани със свободата, са разглеждани преимуществено в дискурса на нравствеността, например от Ганчо Пашев, архим. Евтимий Сапунджиев и по-малко от Иван Панчовски (условно може да бъде наречен дискурсът „трябва“), а не на

онтологичната потребност от връзка с Бога за осъществяването на личността и спасението ѝ и богоподобие посредством единението на волята с Бога, духовника и ближния. Изключение са съвременните разработки на Св. Тутеков, М. Стоядинов, Ст. Чиликов и др. Двете категории – свободна воля и послушание – стоят на централно място в светоотеческите творения и мисъл през вековете и съдържат всичко необходимо за изпълнението на назначението на човека на земята, възкачването му до небето и пътя му до там.

Основни извори на учението за послушанието и свободната воля в така очертаня богословски дискурс са: Священото Предание на Стария и Новия Завет; някои раннохристиянски съчинения като Дидахи и Посланията на св. Игнатий Богоносец; творенията на кападокийските отци; знакови фигури като св. Максим Исповедник, св. Йоан Дамаскин, св. Симеон Нови Богослов и други филокалийни отци. С духовния подем на Св. Гора през отминалия век множество подвижници преоткриват и оделотворяват идеала на духовното наставничество и послушание, а техните духовни чеда съхраняват, разпространяват и правят достъпен завета им за всички нас. Сред тях са св. Йосиф Исихаст, св. Ефрем Катунакийски, св. Софроний Есекски, архим. Емилиян Симонопетрит и др. Учението за послушанието излиза от монашеска среда, но има широко приложение и извън киновията по свидетелството на всички тези отци.

Българската богословска наука не е бедна на трудове, които имат пряко или косвено отношение към изследваната тема. Достатъчно е да се споменат *Православното пастирство* на о. Г. Шавелски за значимостта на свободата в духовното обгрижване и *Пастирското богословие* на о. Хр. Димитров с акцента върху индивидуалното душегрижие, а още и неговите три студии на тема *Изповед и душепастирство* за значението на изповедта, греха като непослушание и важността на силата на волята за промяна. Други значими произведения на Ганчо Пашев, архим. Серафим Алексиев, Иван Панчовски, Свилен Тутеков и Иво Янев акуратно въвеждат към темата и изследват различни аспекти от нея. В научното произведение са използвани и научни трудове, писани на други езици, като тези на архим. Максим Констас, архим. Гавриил Бунге, архим. Петър Вриза, Ирене Хаушер, Сузане Хаусамаан, митр. Василий Кудсия и др.

Дисертационният труд е в обем 236 страници без приложението; състои се от предговор, увод, три глави и заключение, използвана литература от 223 заглавия, от които 79 светоотечески извори, 83 изследвания на български и руски език и 61 на английски и гръцки език, справка за научните приноси и списък на публикациите свързани с темата на дисертационния труд. Трудът е придружен от приложение с избрани откъси от светоотечески творения, разглеждащи въпроси от темата на изследването.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В увода са изложени актуалността и значимостта на темата, хипотезите, предмета, обекта, целта и задачите на дисертационното съчинение. Предложена е история на изследванията, свързани с разглежданите въпроси, разделена на две части – у нас и в чужбина.

I. СВОБОДНА ВОЛЯ ЗА ПОСЛУШАНИЕ

1. Православното разбиране за света и човека

1.1. Божието творение

Бог създаде всичко и го положи в нозете на човека, но човекът съгреши и не принесе покаяние. Сътворената природа стои и очаква това негово покаяние, защото той бе предвиден да я доведе до Бога. За тази цел човекът и днес впряга всичките си сили, ум и воля, за да живее по Бога, да ограничи всичко, което го разсейва от Него, и да живее само по Него, в послушание и живот за Истината.

Светът като Божие творение е създаден подреден, а всяко нещо има своя ред и място, включително животът в Църквата, където всичко се върши с ред и приличие (1 Кор. 14:26) и по силата на реда, установен във вселенските начала от Бога, в съгласие и послушание с ближния и най-вече с духовника, защото както е безценна ролята на бащата по плът за детето, такава е и ролята на духовния отец за православния християнин.

1.2. Космология

В началото Бог сътвори човека и вселената. Творението има втъкани в него свойствени черти, но то не е създадено неподвластно или самостоятелно, но е ориентирано към човека. Последният е призван да съедини в едно всички различия, което е вложено в Него от неговия Творец. Заданието на човека е да събере всичко в едно, в една любов.

С равноангелското си знание на принципите на творенията, човекът би направил цялото творение единно, „неразделяно от него на познавано и непознавано“, по думите на св. Максим Исповедник. Обаче човекът паднал и така до Христовото възплъщение нямало друга надежда за него и за света. Едва с Христовото възкресение се вижда каква е вселената, какъв е светът, нещо достъпно за всички свободни хора с добро намерение на волята – те са изпълнени с Бога, с Неговата светлина и славословеци Го.

Светът е създаден да стане цял, неразделен и неразделян, което се постига благодарение на Христовото дело. Словото Божие изписал Себе си в тъканта на творението, като изговорено слово, набрано в текст, и така станал четим за хората – в и чрез създаденото от него. Скритият смисъл е Иисус Христос, разкриващ ни се в и чрез материалните форми на естествения свят, както пише архим. Максим Констас. Човекът е призван да извърши това, което зависи от него, а именно сам себе си, един другото и целият си живот на Христа Бога да предаде.

1.3. Антропология

Човекът е общностно същество с всичко, което му е присъщо: а именно любов, съпричастност и грижа към ближния, което и Сам Господ Иисус Христос завеща. Човек е създаден още и самовластно същество, което винаги приема и разбира, което иска да приеме и разбере, бидейки по тази причина своенравен. Бог му е дал творческа сила да осъществява, което желае.

Естествените си сили, човек може да употреби за добро, с добра съвест, в съответствие с Божията заповед или за зло, в нарушение на Божията заповед. Бог го сътвори по Свой образ и подобие, като му даде способността да се приближава към Него в естествената употреба на силите си. Когато човекът съгреши обаче и се отвърна от Бога в поругаването на заповедите му, Бог снизходи и, което е велико, придоби човека по начин по-чуден и подхождащ на Бога от първия, а именно с Христовото възплъщение и дело на земята, и възможността за подражание на делата Му. Съответно човек е призван да се отрече от собствената си воля,

което представлява цел на живота на православния християнин частно и механизъм на духовно обгрижване – в съработничество с духовните пастири и Църквата като институт за духовно израстване. И това е нещо забележително: човекът е призван да придобие същия живот, който има Бога, да Му бъде равен във всичко (освен по същност). Действително, Бог залага у човека при сътворението силата да спазва всички заповеди, които е получил; това е в неговата природа и чрез това той постига назначението си на земята, защото човекът е способен да приеме, в границите на каквото е възможно нему, цялата божествена красота, като е равностепен на Отца поради дара на благодатта.

2. Свободна воля

2.1. Свободна воля за спасение

Бог, Който държи суверенно вселената, от излишъка на грижата му за човека, позволи нещо да бъде единствено под негова собствена власт. Това е свободният избор (*προαίρεσις*), нещо, което не може да бъде поробено, и е самоопределящо се (*αὐτεξούσιον*), поради свободата на нашия разум (*ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς διανοίας*), по думите на св. Григорий Нисийски. Терминологично *αὐτεξούσιον* е самовластие на човека, (употребата на свободна воля); силата на намерението (*βούλησις*) посочва началния момент на задействието се дело на пожелаване и упражняване на волята; *Βούλησις* демонстрира намерението на един свободно действащ човешки индивид, а *βουλομαι* означава главно планирането и обмислянето, което предшества действието.

Човекът е Божие творение и е зависим от Него, тъй като Бог е единствен с истинско битие, но човек остава независим в неговата воля и свобода на действие. Той е образ Божий, със способността и възможността да извършва свободен избор и да се приближава до Бога, да се уподоби на Бога, от образа да възрасте към подобие на Му, като гради собствената си съдба и бъдеща участ. За да може човекът да намери автентичната си благодарувана свобода, той прибягва до Бога, подчинява се на волята му и става негов раб. Да си послушен на Бога е утвърждаване на свободата, а поробването Нему е вход към свободата, каквато я има Сам Бог, по думите на Г. Мандзаридис, обобщаващ светоотеческото предание по въпроса. Истински разумният човек има една грижа – да е послушен на и мил Богу, към което и единствено той напътва душата си, за да бъде угоден Богу. И в най-ново време не е променено православното учение, че старецът съединява послушника с Бога. Духовният наставник спомага за единяването на волята на човека с Божията. Примери за успешния изход на делото са всички светци.

2.2. Подобие на образа

Бог сътвори човека от преизобилната му любов. Бидейки всеблаг, той не изразява добрината си половинчато, давайки на човека само част от благата, които са у Него, и лишавайки го от участието му в другите, тъй като съвършената форма на добрината Му е в това, едновременно да привежда човешкото същество от небитие в битие и да не лишава битието му от кой добър дар, както свидетелства св. Григорий Нисийски. Само човекът придобил битие като модел на онази истинна Светлина, в чието съзерцание става това, което е. Човек е сътворен по Божий образ и подобие, поради което е и свободен, имайки по силата на това за задача Богоуподобяването в добродетелта, доколкото това е възможно. Краят и граница на възрастването до Бога и съвършенство на добродетелният живот е подобие на Божественото.

С грехопадението на човека, той отпада от благообразността, която притежава, но не губи способността си да се уподобява Богу, да възраства от образа към подобие Божие, като негово назначение на земята, макар и утежнен от греха. Неуспял в съвършенство да изпълни нужното до идването на Христос на земята, човекът е призван именно към подражание на делата Му, следване на Неговия пример.

Човек със свободната си воля към Божия образ добавя и подобие, като постига по този начин Бога. Той прави всичко доброволно, свободно от принуда, и това е съществено, защото добродетелта е такава, когато е ненасилена, а който чрез утвърден навик участва в добродетелта, без съмнение участва и в Бога, който е същността на добродетелите, по думите на св. Максим Исповедник. Така образът се отразява в подобие.

2.3. Произход и същност на злото

В този раздел се излага православно учение за това какво се случва, когато свободната воля на човека клони в друга посока. В традицията на отците, злото няма собствено битие, не притежава непроменим живот, защото такъв има само Бога. Злото не е нищо материално, няма ипостас, същност, независимост; то е по-скоро „нищо“, произходът му лежи единствено във волята на този, който го прави. Злото не е нищо друго, освен липса на добро, точно както тъмнината е липса на светлина, по известното определение на св. Йоан Дамаскин. Смъртта няма място, което да ѝ принадлежи.

Затова злото се смесва с доброто. Злото не би имало успех, ако не се ползваше от красивото. Доброто пък е просто и несъставно по природа, чуждо на всяка двойственост и смесване с това, което му е противно. Злото е изцяло плод на човешкото действие. Отричайки се от волята си, и вършейки това, което е угодно Богу, човек се отрича от злото и прекъсва съществуването му. Такова е и бъдещето на човека, защото ако Бог ще бъде във всичко, което съществува (а Той е, беше и ще бъде), злото очевидно и в бъдеще няма да е сред нещата, които съществуват. На последната права без Христос човек нищо не можем да върши. Човекът след грехопадението се нуждае от Спасителя, защото чрез Него е възможно спасението на човешката душа и всяко добро. Този, който е умъртвил склонността си да греши, органично се е присъединил към тялото Христово, участвайки в Неговата смърт, а този, който е възкресил склонността си да върши добро, също участва в Христовото възкресение, свидетелства св. Максим. Чрез тази възможност човекът постепенно възвръща първичната си пълна свобода. Ако избере доброто, той използва свободната си воля, за да укрепи свободата си, но ако избере злото, я използва, за да унищожи истинската свобода, както обяснява св. Григорий Нисийски.

2.4. Единение на волята с Бога

Сътворените същества по необходимост се движат към Бога като към тяхното блажено вечно съществуване, казва известно св. Максим Исповедник. Затова човек само да насочи всичкото си сърце, всичката си душа, всичкия си разум, всичката си сила, и постига доброто. Всички правят това: придобиват покорност на духа, като имат вместо Христа техния духовния наставник, напътващ ги на всяка стъпка от пътя, имат съгласие с него в една и съща воля. Безумни са които искат да придобият небесното царство и да наследят вечен живот, без да престанат да живеят по собствените си желания и да ги следват. Чистият ум и духовен успех изисква като първа стъпка отказ от своеволията си.

Божествената воля е да бъдат всички едно. Когато съедини ума и волята си с Бога, човек става способен да възприеме Божественото действие и да стане свят – отлъчен от всичко,

принадлежащ Богу. В Христос всичко следва да се събере, всяка воля и желание. Човек по силата на свободното си определение, получено от Светия Дух, се учи на тази свобода, разширява я и я осмисля, защото без нея и свободния избор, човешката личност не е автентична, както смята митр. Калистос Диоклийски. Тази свобода човек е призван да присъедини към Божествената свобода, за да получи истинската свобода на истинското съществуване в Бога.

Единението на волята е в отричането от собствената воля. Самоконтролът не се състои във въздържание от неразумно хранене, водещо до утежнение на тялото, осъдено от Апостола, но в съвършено отдалечаване от собствената воля, пише св. Василий Велики. Обърнатото огледало е една метафората, която синтезира накратко проследените проблеми: огледалото на човека в света отразява вместо Бога видимото и падналото. Обаче то би трябвало да пази само отпечатъка на Бога, за да се изпълни Неговата воля.

2.5. Хриология

Иисус Христос като Втори и Последен Адам представлява целия човешки род, като претърпя за него унижение, страдание и смърт. Богочовекът изпълни закона и взе върху Себе Си изискваната плата за греха не като отделен и случаен индивид от човешкия род, но като негов Глава, Който изпълня всичко във всичко и в Когото всички са съединени и участвуват в съвършенството и блаженството му. Тъй като бе достигнат предела на възможностите на човека да се изменя към и за добро, Слънцето на Правдата се издига над тази сурова зима и носи пролетта на Духа, който разтапя този лед и, с издигането на лъчите му, стопля всичко, което е под него, казва св. Василий Велики. Човекът съгреши и доведе греха си на оставянето на Бога до краен предел, но Бог се въплъти и съкруши тази смърт, за да даде на човека, който повярва в Него, вечен живот. Както непослушанието на Адам и съответно обръщането на свободната му воля в зло довежда смъртта, така послушанието на Христос и необръщането му от доброто, донася живот. Човешкото битие е онтологически отворено [и призвано] да се включи в новия начин на съществуване в Христос и динамично да напредва в него като органичен член на църковното тяло, по думите на Свилен Тутеков.

Както пише о. Димитру Станиолае, в Христос действието и реакцията съвпадат с божествения център, от който произлиза Неговото божествено дело, като в резултат цялото му човешко естество не е извън Бога, а е съсредоточено изцяло върху Бога. Придобиването на Христос у вярващите е неразривно разглеждано като част от и взаимодействие с приемането на Тайните Христови и Тайнствата на Църквата, с института на духовно обгрижване в православното учение. Христос веднъж и завинаги приближи към себе си смъртното естество на плътта, което прие чрез неопетненото девство, и винаги освещава общото тесто на тази природа, хранейки тялото си, Църквата, в личността на онези, които са единени с него в общуването на тайнството по свидетелството на св. Григорий Нисийски. А това общуване става единствено по свободната сила и воля на човека, като остава неизменна максимата, че всичко, което е необходимо е нашият свободен избор, уклонът на волята ни да остане верен на Христос, който е във всеки вярващ, като му помага в подвизите, освобождава го от страстите и възстановява възможността му за духовно общуване и единение с Бога, с помощта и молитвите на духовния наставник.

3. Послушание

3.1. Послушание за свобода

Човешката свобода е получена даром от Бога, с потенциала да се върне обратно при Него, като приведе и човека със себе си. Заповедите са начинът, по който вярващият подчинява своята сътворена воля и свобода на нетварната воля и свобода на Бога и този процес се преживява в Църквата чрез послушание към духовния отец. Това послушание е скрито в тайната на Св. Троица и се явява на човека с Въплъщението на Христос, който дава най-добрия пример на послушание – послушание до смърт. Свободният човек не може да изрази вътрешната си нагласа и уникалност без да склони волята си към това, което е добро, което съответно намира израз в отношението на послушание за обичайния човек. Послушанието е от любов. То не нарушава или намалява по никакъв начин любовта... която събира в единение тези, които са разделени, и която може да създаде сред много, сред всички всъщност, идентичност на уклona на волята, свободен от каквото и да е противоречие, пояснява св. Максим Исповедник.

Посредством послушание към духовния наставник в контекста на свобода и тази конкретна цел – освобождаване от своеволното и грешното, човекът живее непрестанното покаяние. Контекстът на свободата изисква ролята на духовника да бъде не в потискане личността на послушника и ограничаване свободата му, но в помощ за духовно израстване и духовно обгрижване, отчасти чрез наставление и поучение, за вход към вечния живот.

С послушание към вярата човек се очиства от греха, отхвърля го и обновява най-гладката красота на природата си. В центъра стои един човек – духовника. От една страна съществува послушание към Бога, а от друга – към човека, чрез когото се изпълнява послушанието към Бога. Човекът не може без учител.

Който откаже да участва в делото на послушанието, колкото и трудове да понесе, е подвластен на падение. Мнозина след трудове падат, защото се надяват на своите дела и не изпълняват заповедта: попитай баща си и той ще те поучи. Както казва св. Йоан Колов, основата, ближният е, за да го спечелите, защото на него висят всички Христови заповеди. Според учението на св. Василий за естествено общуване, според което всички хора могат да живеят заедно, човек следва да пази пред очите си целта на задачата, която е поставена и волята на този, който я е поставил, като насочва усилията си към нея. Човек следва да пази и винаги да държи в ума си волята на този, който го е изпратил на послушание. В края на краищата, послушният е увенчан с мярата на любовта към Бога... винаги да се стреми силно с душата си отвъд силите ѝ към волята на Бога, имайки славата Му като цел и желание. От друга страна, духовният ръководител отговаря за душата и грешките на послушния и като такъв бди за душата му (Евр. 13:17). Пасомът е послушен и се подчинява, но пастирят дава отчет за пасома.

3.2. Необходимост от послушание и предпоставки

Човекът бе изкупен на кръста от Христос и причината да живее е скрита именно в светлината на Христовото дело. Той даде живота си за човека, затова и последният следва да отдаде живота си, да живее за Него, според думите на Апостола (2 Кор. 5:15). Тъй като човечеството бе спасено, това остана в тъканта на човешкото същество: послушанието. Бог е вечен живот, а човек се приближава до това, което е сладко, хубаво, търси го, и бидейки убеден във вярата, той пази заповедите. Св. Йосиф Исихаст в този контекст учи, че послушанието в духовния живот е практическият израз на любовта.

Човек не само слуша ближния и вярва в Бога, но е послушен и на този, който го избавя от трудности и гибел, който го е кръстил – като един образ на духовника-изповедник и ръководител, обгрижващ енорията си. Така верният народ, преминал Червено море, вече не гледа на Мойсей единствено като на държащия жезъла на добродетелите, но и в допълнение вярва в Бога, и както казва дори Свещ. Писание, е послушен на Неговия раб Мойсея. Кое то важи и до днес: верните са послушни на техния духовник и свещеник.

Способността да се възприеме Св. Предание от човеците зависи именно от духовното им послушание – Тайнство на Църквата, по думите на св. Софроний Сахаров. Принципът на съществуване на нещата, сътворени от Единия Творец, е че те клонят към Него като към техен вечен край и покой. Затова блаж. Августин Ипонски акцентира върху единомислието в едно сърце и душа на подвизаващите се, защото Божията воля е да бъдат всички едно. Христос *par excellence* обединява човека в едно, освобождавайки го от подвластността на страстите, обединява земята и небето, като показва, че естеството на чувствените неща е едно и клони към себе си. Бог обединява това, което е чувствено-сетивно, и това, което е на нивото на ума, обединявайки тварната природа и нетварната.

Послушанието е този необходим принцип-механизъм, чрез който свободният човек посредством свободната си воля се съединява с Христа. Целият човек е призван да свърже целия си живот с Христа, както пише Г. Мандзаридис. С искрено сърце да търсим наставник, да приемем думите му в сърцето си и да ги изпълняваме, апелира св. Симеон Нови Богослов. В св. ап. Павловите писания и у св. Игнатий Богоносец, Тертулиан, както и в редица жития на светци и в духа на всички светоотечески текстове откриваме духовникът като място на Бога. Старецът има херменевтична функция за вярващия, тъй като информира и насочва труда на следващия след него.

Истинното жадуване на Светия Дух се състои в това човекът да е обърнат към Него с цялото си същество. Други предпоставки са внимаването в себе си (трезвението) и молитвата. Най-голямата пречка е самоувереността и вярата в собствената си сила на християнина, които го довеждат до противоречие на неговия духовен наставник. В такива случаи обгрижващият спира да отваря душата си към послушника, и така се къса конеца на чистото предание.

3.3. Послушание към духовника

Монашеството се определя като връзка с един човек. Старецът-игумен става видимият Бог за послушника и връзката им е неразрушима. Още от ранното християнство се наблюдава традицията духовникът да бъде образът на Христос за вярващите, които се събират около него и гледат на Него, съответно са му послушни, като на учителят, който ще ги доведе до Бога; старецът е мястото, където послушникът открива Бога. Обаче послушанието не е дадено само на монасите, които полагат такъв обет.

Словата, отнасящи се към монаха, после се отнасят и към всяка плът, защото всички ние сме хора, призвани от Бога за Царствен брак и общение, за блаженството на Царството небесно, по учението на архим. Емилиан Симонопетрит. Учението Божие не е само за апостолите да го спазват, но Христос действително повели заповедите му да важат равно за всички, и не прави разлика между миряни и монаси. Християнинът може да не е дал обет за послушание, но е призван към духовно послушание в разумност и свобода.

В по-ново време изразен учител на послушанието е светогорският старец (днес св.) Ефрем Катунски, възродител на духовния живот на Света Гора заедно с неговия учител св. Йосиф Исихаст и братството им. Той поставя послушанието към духовника редом с

тайнството Изповед дори за миряните, с бележката че те не са задължени да изпълнят сляпо послушание, за разлика от монасите. Но няма два вида послушание, а по-скоро говорим за две методологии и интензивности в упражняването на послушанието. То е закон, който на никой не му се позволява да избегне.

Където е процъфтявал духовният живот, там е имало един-единствен човек, който е водил, по известната фраза на архим. Емилиян Симонопетрит. Послушанието е път към истинския живот, което се вижда не само непосредствено от собствен опит, но и от това, че именно непослушанието доведе до смъртта. У Бог е всяко добро. Правейки добро и пребъдвайки в добродетели, човек пребъдва в Бога. Духовникът е вместо Христос за неговите чедо, отдавайки се в ръцете на наставника, човек всъщност се отдава Христу. Това е практическо правило още от св. Климент Римски, св. Игнатий Богоносец и през св. Бенедикт Нурсийски, като не представлява някакво нововъведение, по обзора на И. Хаушер. Дори напротив, представлява нещо вкоренено в човешката същност. Духовникът е поставен за такъв по Божествения избор, с дара на Светия Дух, той е поставен за учител от Бога, учи се от Него и го води Св. Дух. Затова християнските учители през вековете и филокалийните отци учат, че послушникът трябва да смята, че волята на Бог е което казва старецът им.

Грех е да решим да правим нещо от себе си, каквото и да е предварително в себе си, в монашеските среди, а мирянските – може да доведе до грешка, когато се отнася за важни неща. Всеки избор на нещо, което е по собствена воля, е външно за благочестивите, пише св. Василий. Не се позволява на монаха да прави частен избор по собствена воля, защото е вредно и това се отнася за всяко нещо, дори да не му се иска. Не се позволява каквото и да е било решение по собствена воля. Полезно е да се приложи този принцип и извън разговора за монашествващите към миряните, когато относимите въпроси са свързани с духовния им път. Цел на ръководството е послушникът (или пасомът) да може да живее сам, без духовника. Истинската цел на духовното послушание е възрастването в спазването на Божиите заповеди. Когато човек започне да прилича на Христос във вътрешните движения на сърцето си, в начина си на мислене и по-общо по реакцията си към нещата, които му се случват на земята, той ще прилича на Христос и в божествеността му. Оприличил се и познал Христос, той ще бъде и истински свободен.

3.4. Прекословие и непослушание

Духовникът в църковната традиция на душегрижие е животът и смъртта за духовното чедо, като заслужава безпримерно уважение и дори страх, подобен на страха Божий. Безразличието към неговата личност може да доведе до духовната смърт за душата. Послушанието е живот, а непослушанието – смърт, учи св. Теодор Студит.

Св. Василий говори строго срещу греха на прекословието. При недоволство, ропот или борба срещу наставника, работата на последния се затруднява изключително до невъзможност да бъде осъществена. Словото на духовника е слово съкровено, тайнствено, а отношенията му с ученика имат сакрален характер. На духовника не може се противречи, иначе той няма да бъде полезен като духовник. Същевременно послушникът е свободен, както е свободен и мирянинът, нуждаещ се от духовен съвет и грижа. Никой не кара насилно християнинът да следва стареца. Тъй като свободната воля на човека е ненакърнима, старецът води чедото си по неговия ум.

Единството с ближния, единомушието, са неотменими за вътрешния живот в манастира и общността, докато различната представа за светоотеческото предание, молитвата,

различните идеи, разтурват мира и съгласието в него, а така и единството на Църквата и Тялото Христово. Който отстоява възгледите си, е човек, който внася раздор; далеч е от Бога. Човек е призван да няма нищо свое. Св. Григорий Велики пише в тази насока: когато смирено даваме път на гласа на ближния, побеждаваме себе си в сърцата си..

За духовното обгрижване арогантността на духовното чедо е проблем и разделяща стена. Опасността за духовния живот от нея е реална. Наклонената плоскост на непослушанието води до неверие и презиране на духовното, до духовна и вечна смърт. Когато воденият съгреша, връзката му с духовника понася щета. Тъй че духовната борба е именно борбата за послушание. Както пише архим. Ефрем Ватопедски, чрез послушанието сме способни да успеем, подобно на нашите предшественици, да придобием божествените дарования, освещаване и обожествяване. Чрез него като инструмент човек е способен да надделеem над изкушенията.

3.5. Измерения на послушанието

В този раздел се разглеждат някои въпроси, отнасящи се до послушанието. Духовникът извършва първото движение, а след това се предполага отговорът на чедото. Духовникът полага живота си за чедото, като Добрия пастир в Христовата притча. Послушанието се отнася обаче и до ближния. Колко страшно нещо е леко да приемаш това, че брат ти се е скандализирал от неща, които изглежда стоят в твоя власт да промениш, пише св. Василий Велики. Колкото и добър довод да има човек, за да пристъпиш напред с определено действие, при все това може да има друг начин, по който да достигне до същия резултат, без това да доведе до скандализиране. Практическото изражение на любовта към Бога, духовния отец и ближния се изразява в спазването на заповедите Божии, в оделотворяването им в света. Изпълнявайки на дело заповедите, които Бог е определил като принцип на нещата и отношенията между тях в света, човек придобива нетленна награда.

II. РАЖДАНЕ И УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПРАВОСЛАВНИЯ ХРИСТИЯНИН

1. Процесът на духовно подвизаване и обгрижване

1.1. Обгрижването от духовника

От люлката до гроба християнинът в Църквата е обгрижван от неговия енорийски свещеник. Раждането и утвърждаването са първите стъпки и етапи за православния християнин в Църквата. След Св. Кръщение, младият християнин се ползва от духовно обгрижване не само чрез съветване, посещаване на обществените богослужения, възползване от литература и молитвени пособия, но и от църковните тайнства Покаяние, Изповед, Причастяване. Послушанието тук е това, което е способно да пренесе човека безпрепятствено и безбедно към светлото бъдеще на живота в Христа. Подобно на ненапооявана и ненаторявана земя, верните трудно ще постигнат желанието на сърцата си, ако нямат някой, който да ги обгрижва и когото да следват.

1.2. Разни етапи от процеса на духовно обгрижване

Етапите, през които преминава човек, могат да бъдат окачествени както следва: първо, човекът има благоприятно вътрешно разположение на душата; второ, взима окончателно решение да обърне цялото си същество, всичката сила на волята си в избрания път; трето, осъществява на дело това разположение и решение – да се отрече от себе си заради труда на подвижничеството, както направил св. Нил Калаврийски.

В учението, утвърдено от св. Максим Изповедник, съществува следната категоризация на духовния път: подвизи, съзерцание, боговидение или практическа философия, естествено съзерцание и богословие. В тази последователност и християнинът преминава процеса на духовно израстване и обгрижване, а духовникът пряко влияе върху този процес и напредване в духовното. Верните следва свободно да изберат да следват пътя на Евангелието, минавайки през етапите на духовно развитие. През последващите етапи преминава онзи, който се е потрудил да направи сърцето си чисто, който ще познава не само вътрешните принципи (логоси) на това, което е създадено от Бога, но след като премине през всички тях, до някаква степен ще вижда Самия Бог, което е съвършеният завършек на всички добри дела, по думите на преподобния отец. Съответно на добродетелите могат да бъдат съпоставени: пълният отказ от извършване на зли неща, пълното отричане на съгласието на ума със всяка зла мисъл, пълната неподвижност на желанието във връзка със страстите, пълното очистване от дори най-беглите мислени образи – когато са направили управляващата сила на душата си чрез знание и съзерцание чисто и прозрачно огледало на Бога. Пълното и искрено послушание към Бога е механизмът за преодоляване на различните етапи от духовния подвиг. Св. Дух довежда очистване за онези, които чрез страх и благочестие и познание, са станали достойни за чистотата на добродетелите.

1.3. Протичане на процеса на духовно обгрижване у вярващите и техните действия

Кападокийските отци разграничават три разположения, които непременно водят до послушание: отвръщане от злото поради страх от наказание, раболепнически, търсейки заплатата, изпълнявайки това, което е повелено, от користна подбуда, или заради самото добро и любовта към него, което прави хората синове. При кръщението човек е получил цялата благодат на осиновението, напълно присъствена в потенциал, но едва в края на пътя, цялостно присъстваща действено – превръщайки доброволно целия свободен избор на раждания, така че да съответства на Бога, който ражда. Това е защото след като получи даром благодатта, от християнина се очаква да използва за добро даровете и талантите, дадени от Бога.

Тези, които са на пътя на практическата философия, които изгонват сетивата и са отвъд плътта и света, показват съотнасянето/пренасянето от практиката към съзерцанието чрез отричане на действията, свързани със сетивата, пише св. Максим. Втория етап, този на напредването, св. Максим вижда в литургията като образ на духовния живот: затварянето на вратите след Великия вход, входа на светците, целувката на мира и Символа на вярата кореспондират в неговото тълкувание съответно на напредъка на верните от проста вяра до учение и въведение, унисон и приличие на божественото в доктрините. Третият етап, този на приближаващите се до съвършенство в духовния път, който е за просветените, указва съотнасянето/пренасянето от естествено съзерцание към просто разглеждане на разбираните с ума неща. Тук вече просветеният започва да е послушен от обич, естествено, да разбира духовно заповедите и да ги изпълнява без насилие. Успешните, преминали през пътя на духовно обгрижване, посредством полагане на свободната им воля в Божиите желания, достигат съзерцанието и обожението.

2. Раждане

2.1. Придобиване чрез слово

Спасението започва първо с движението на словото – като свидетелство или проповед. Механизмът на въздигането до Бога е съвършеното послушание до безмълвното състояние на

чистотата, достигано като се прием Божията воля в душата, посредством доближаване до Истината и каненето ѝ да остане в дома, в който пребивава човек. Духовното чедо се ражда от словото на учението на неговия наставник. Ако първо е движението на словото Божие, то второ непременно е реакцията на човека, към когото то е отправено. Чрез словото на духовника се откриват добродетелите за взора на учещия се християнин, за когото те преди това не съществуват. С отговора на съгласие с Божиите слова се възприемат тези добродетели и благочестиво поведение, което отваря пътя на спасението за верните. За да се стигне до свободен отговор на послушание и приемане църковните авторитети, необходимо е разположение в душата на човека, поставен в тази ситуация от Бога, за което става дума в последващия раздел.

2.2. Разположение на православния християнин

На новоначалния, който преминава през това първо раждане, се дава благодат „в потенциал, единствено по вярата“ му, като той често може да се случи да греши отново, което също показва, че свободата му е ненакърнена и оставена в негови ръце, понеже Духът не дава разположение на волята, без нейното желание, но според мярката на желанието на волята, Той я преобразява и обожава. Едното необходимо липсва на човека, непроменимото желание да отдаде цялата си същност в разположението на волята на Духа, защото ако приготви разположението на волята си, както пише св. Максим, тогава чрез аскетичен подвиг ще очисти съвестта си и Животворящият Дух ще направи действено в него непроменящото се съвършенство на доброто чрез познание, придобито чрез опит. Нужна е само вяра.

Човекът, който винаги е обременен със своите разбирания за света, нещата, хората, греховете – които помрачават разсъдъка му и довеждат неврози и страхове, директно препятстващи общуването с ближния, който винаги има какво да каже и да постави себе си над останалите, той трябва да направи крачката към Бога с вяра до себеотричане. Предусловие за утвърдителен отговор на словото е уединението на ума, търсенето само на Бога. Същевременно се задейства и свободното пожелаване на доброто, за да устои този внезапен акт на обръщане. Преди душата да довери сърцето си Господу свободно, е усетила сладостта му. Затова и това търсещо разположение на преследване доброто, красивото и истинното е толкова важно за процеса на духовно обгрижване на православния християнин, че без него може да се каже, че е много трудно осъществяването му. То е аспект на свободната воля.

2.3. Християнско посвещение

Посвещението в светата православна вяра става чрез участието в трите църковни тайнства: Кръщение, Миропомазание и Причащение. Пристъпващият към св. Кръщение трябва да умъртви във водата цялата фаланга на злото – като алчността, необузданите желания, хищните помисли, страстта на самонадеяността и арогантността, дивите импулси, яростта, гнева, злобата, завистта и всички подобни на тях, както пише св. Григорий Нисийски. Кръщението изисква доброволно умиране. Твърдата решимост се изисква при оставяне назад делата на нечестие и безславие в св. Тайнство, което е безапелационна необходимост. Кръщението е онтологично събитие за човека, то пресъздава и завършва сътвореното му битие.

Тайнството миропомазание, което се извършва непосредствено след кръщението, дава и изпълва кръстения със Светия Дух, Който „запечатва“ Новия Завет в сърцето му, „помазва“ го с Христовото благоухание, което християнинът е длъжен да разпространи из целия свят,

„усъвършенства“ и „утвърждава“ в него силите, приети при кръщението, за да се бори с лукавия и да проповядва евангелието, учи о. Благой Чифлянов Но човек е наследник на плътта, той може да сгреша, защото не е съвършен. Пренебрегвайки заповедите след кръщението, християнинът продължава да има Св. Дух у себе си, но неактивен и неподвижен до последващото покаяние и изповед. С християнското посвещение се завършва процеса по приемане на нов християнин в Църквата. Когато той е младенец, за него свидетелстват и гарантират родителите и кръстника му; те го водят в Църквата на причастие на всяка литургия веднага след кръщенката. Така за тях се отнася това, което следва: а именно свободното движение на волята на всеки кръстен да се доближи още и още към Църквата и Бога посредством участие в Божествените богослужения и Тайнства.

2.4. Покаяние и изповед

Покаянието е точното нещо, което Бог иска от човека, промяната на ума, защото с ума човек върви напред. Покаянието, заедно със смирението, които вървят ръка за ръка, е достатъчно силно, без странична помощ, да ни представи пред лицето на Бога и да ходатайства за човека. Преди първата изповед всички вражески сили водят сериозна борба срещу единия човек, който неопитен, само с помощта на Божията благодат и по молитвата на духовника, може да се справи с изкушението и действително да пристъпи към Тайнството, а не да поеме по лесния път и да остане назад и да се откаже. Основен преломен психологически момент е решението, взето от вътрешни подбуди, да се потърси изповед, когато почвата за това е узряла, защото човек се страхува да признае пред другите това, което никога не е изричал на глас. Още св. Василий отговаря на въпрос за разкриването на тайните на сърцето на изповядващия се пред изповядващия със следните слова: който е поставен да изслушва, пред него не бива да се скрие никакво движение на душата, за да постигнем успех в духовния път и съвършенство. Важна функция на изповедта е да доведе човека до смирение и осъзнаване на мястото си сред нещата, за да може да се ползва от Божиите блага.

2.5. Избор на духовен отец

Светотайнственият и мистичният живот всеки живее с ръководството на духовния отец. Без духовник пътят е толкова несигурен, колкото и всяко друго изкуство, наука или занаят – без наставник и обучение, дори повече, предвид, че духовната наука на пастирското водене е наука на науките и изкуство на изкуствата. Новопокръстеният се озовава в ситуация, в която той може да избере църква и енория, която да посещава редовно.

Духовникът не се мени често, както и енориите. Именно тук човекът взема решение със свободната си воля към кого да има послушание. Не му е позволено да не направи това решение, макар мнозина да оставят това разбиране и да водят разпокъсан живот. Изражението на свободната воля в избора на духовен наставник е зряло действие на мъдър човек, първият от немалко трудове, с каквито е обзаван всеки човек, а особено и вървящия по духовния път. Послушанието е особено подходящо за начинаещите, тъй като чрез него те достигат директно Бога и няма по-лесен и кратък, по-възвишен път към спасение. Ако съвременният християнин осъзнава благодатта, която може да получи и почерпи от едно духовно ръководство и обгрижване от безкрайната съкровищница на Църквата, която е в ръцете на православния свещеник, той ще остави всичко друго и би се затичал към първият, който има духовно разбиране за тайнството на послушанието.

3. Утвърждаване

3.1. Значение на утвърждаването на християнина

Бог иска да разбере до каква степен човек му е верен, защото волята Му е да го доведе до спасение. Затова след като Му даде благата си, Той ще го подложи на изпитание, защото по никакъв начин не иска да го насилва, да предпоставя пътя и действията му, но иска той сам да спечели, вече със собствени усилия, труд и жертви, наградата за верността. Духовникът носи това призвание да съществува за вярващия човек като знаме, ориентир и всъщност пътеводител или както е наричан – духовен ръководител. Забележително е, че често всяка трудност, която изпитва духовното чедо, се превръща в трудност с духовника, помисълът е срещу него, а ветхия аз непрестанно се бори с духовника. А духовният живот на християнина зависи от неговото отношение и връзка с духовния му наставник.

Който удържи юздите си и си спомни получената благодат, който успешно издържи пътя на утвърждаването и не се откаже, вече сигурно ще е стъпил на Божия път, насочвайки ума си към това, що е горе, дето Христос седи отдясно на Бога. Ако и да не е постигнал съвършенство още на този етап, човек вече ще гледа безпрепятствено към пътя, който се очертава пред него – тесен, но изпълнен с благодат и истина, и спасителен, за него и Божия народ. Не премине ли през етапа на утвърждаване обаче, той не може да продължи напред, към духовното и душеполезното за него и Църквата.

3.2. Етапи в процеса на покаяние

Без покаяние и изповед няма и не може да има духовен живот, а духовното обгрижване е безсмислено, ако не води към покаяние. Покаянието е цикличен процес, което ще рече, че човек се връща към него в продължение на целия си живот. Етапите от процеса на покаяние са три, според както са разгледани още от св. Никодим Светогорец. На първо място стои осъзнаването на греха от вярващия. По свободното си волеизлияние и разбиране, човекът достига до известно положение на конкретизиране на своята вина. Същевременно придобиваната чрез опазване на ума чист от всякакви помисли, т.е. чрез трезвение, чистота на сърцето... отсича и изкоренява от сърцето всички страсти и всяко зло и вместо тях въдворява в него радост, добра надежда, съкрушение, плач, сълзи, самопознание и познаване на собствените ни грехове, помнене на смъртта, истинско смирение, безмерна любов към Бога и хората и Божествено сърдечно желание. Колкото по-рано се стигне до решимост и доведе до действие изповядването на осъзнатите грехове, толкова по-добре. Св. Нил Синайски в този контекст разглежда като първо задължение на християнина да придобие дарбата на сълзите, за да изповяда с плам и получи опрощение за греховете си.

Пасторологът о. Хр. Димитров пише, че изповедникът може да работи върху деликатността на предлагане на изповядващия се едно задълбочаване в разбирането за вина, без да прекрачва границата, която би осакатила това свободно осъзнаване. Централното, на което следва да се обърне внимание, е подходът на свещенослужителя към задълбочаване на разбирането на изповядващия се към значението на послушанието. Последният ще придобие голяма полза, ако придобие доверие в свещеника, в светотайнствения институт на Църква, в Бога. Откриването на помислите и греховете в изповед всъщност е една част от това разбиране за послушание в духовния живот на верните. Това християните извършват, за да ни им даде Бог своята благодат и тя да се преумножава в тях, учи о. Димитров. Третият етап следва преминатата Изповед. Това е решението вече да не се греша и осъществяването му на дело.

Волевият фактор в този етап от покаянието е решаващ, защото е необходима воля за преход от разкаяние към действена промяна.

3.3. Св. Причастие и молитва

Света Евхаристия е Тайнство на Тайнствата и печат на усилията на свободния човек към покаяние и единение с Бога. Не се позволява на християнина да не участва в светите Тайни, защото те са разкриване на вечния живот вътре у всеки причастник, неговото облагодатяване и приготвяне да бъде жилище на Бога. Като завършек и окончание на подвизите и усилията на християнина, светото Тайнство се предшества от усилената подготовка, наречена говеене, състояща се от пост и усърдна и непрестанна молитва.

Молитвата, подобно на покаянието, е неизменен спътник на християнина, защото представлява устремяване на умствените и душевни сили на човека към Бога, свободно волеизявление на човека, към което той може да се напегне и по собствените си сили да използва отново и отново в пътя си към Бога. Духовният наставник благославя поста предшестваш изповедта, като с това дава хоризонт на моления се, при благовремие, да се причасти. Той консултира вярващия по въпросите за неговото поведение по време на поста, по отношение на строгост, вид и честота на молитвите, и като цяло създава атмосферата, в която вярващия израства и пребивава до момента на Причащението. В духовния живот няма празнини и пренебрегващият молитвата, причастието, покаянието и другите етапи, които се разглеждат тук, върви несигурно по духовния път. За него духовното обгрижване може да се окаже безсилно, тъй като единствено това, което възприема и извършва в живота си има сила за човека. Дори единствено отпадане, подобно на Лотовата жена, може да доведе до отпадане от Църквата и вярата, поради което е нужно неотклонно внимание да не се погават тези принципи на духовен живот от страна на вярващия.

3.4. Добри дела и учене

Добротворството и действията на човека, които имат благи плодове и резултати и за другите, са важен елемент от утвърждаването на човека като Божий раб, въцърковен християнин и съвестна личност. Същото важи и за оделотворяването на заповедите, тяхното изпълнение, свидетелството за вярата, приложено в дела, които водят до Бога. Инструментите на ума и неговите мисли, използването на богодаруваното ни право на свободна воля и съвест, според което човек е господар на собствените си помисли, той може да насочи към добро и да прекъсне обръщането им към вредните елементи в света и мислени реалности. Така че едно от първите добри дела, които човек върши, е пазенето на тишина и прибирането в себе си.

Добрите дела като добродетели изразяват още изпълнението на закона. Човек е призван да прави пътеките Господни прави (Исайя 40:3 – 5; Мат. 3:3), като се труди на Божията нива не за чест и слава, но само за Бога. В края на процеса по утвърждаване християнинът е минал през своего рода духовно каляване. Той е изпитал волята си, показал се е готов за добро, претърпял е изкушения. Освен работата върху себе си в аскетическо отношение, православният християнин е призван и да се ползва от способността си да се учи. Това се изразява предимно в четенето на Свещеното Писание и св. Отци, на духовни книги, статии, периодика.

3.5. Дисциплиниране и вразумление

Който е предстоятел и ръководител, или духовно обгрижващ, понякога се налага да използва мерки за лечение върху болния, без да е подвластен на страсти, но болният не бива да схваща това като знак за враждебност или тираничност. В справяне с тези „тежки моменти“ помага разбирането, че състоянието на нещата в дълбочината на естеството им е това, че чувствената болка е временна, а доброто няма начало и край. Дори злото в един момент се изчерпва, а доброто остава след него. Същевременно човек не може да стане свят, ако с него няма хора, които постоянно го уязвяват с тяхното поведение, оскърбления, коментари, леност, пороци, клевети. Страданието в живота връща човека към вниманието в Бога, а зад ъгъла се крие радостта и щастието, стига да се прояви вяра и надежда, а отчаянието да се прогони, в учението на архим. Емилиян Симонопетрит. В случаят, когато послушанието, което е дадено, е тежко, в случаи на тежки заповеди, св. Василий казва: дори и заповедта да изглежда отвъд силите на човека, нека да остави отговорността на онзи, който е дал прекомерната заповед, а сам да покаже покорност и послушание дори до смърт, помнейки Господа, който стана послушен до смърт и то смърт кръстна. Ако субективната страна на чувствата, изпитвани от претърпяващия наказание, мъмрене или нещо неприятно е в това да се претърпи без отпадане на ума, обективната е в извършването в същото време действие на лечение или дори духовна хирургическа операция. Причината на това действие обяснява св. Григорий Нисийски с това, че ударът има лечебен ефект да отвърне човека от злото. Не може да се спори с духовния наставник. Дори и да сгреси и да е грешен, този, който обгрижва хората духовно, е човек осветен от Бога. За да бъде покаянието ефективно, каещият се не трябва да противоречи на този, който бди над душата му, защото тогава той не е достоен за прошка по благодат, тъй като всъщност иска съд и права, а не свободно даваната любов, уточнява митр. Василий Кудсия.

III. ИЗРАСТВАНЕ И СЪВЪРШЕНСТВО НА ПРАВОСЛАВНИЯ ХРИСТИЯНИН

1. Израстване

1.1. Изповед

Утвърдилият се във вярата прилича на духовно обгрижващия го по това, че е придобил известна степен на добродетелност, защото се е сблъскал с бурите, които брулят новоначалните и е излязъл победител. Човек не бива да слуша собствената си воля, но да се доверява на по-опитните; така правили всички отци. Споделяйки мислите си на глас с духовния наставник, човек може да разбере дали те са добри, или не. Поради тази причина в духовното ръководство и обгрижване, особено в монашеството, където има киновиен живот, се е установила практиката на редовно изговаряне на помислите пред духовника. Св. Максим дава аналогия с тенекията, която е почерняла, но може да заблести наново – така и вярващите, макар и да са се почернили от прегрешения, заблестяват наново, когато се покаят и изповядат. Грешките, а понякога и греховете, съпътстват човека в духовния му път и затова е необходимо във всяка от неговите стъпки, той да се завръща към покаянието и изповедта. Св. Василий отдава водещо значение на изповедта за неповтаряне на греховете за напред, приканвайки хората, вървящи по духовния път, да споделят недостатъците си, за да могат последните да бъдат отстранени с помощта на умелите в тази дейност, а именно – духовно обгрижващите ги.

1.2. Брак и свещенство

Когато човек физически съзрее, което препоръчително върви ръка в ръка с духовното му развитие, което разбира се зависи от неговото образование и възпитание (в семейството,

църквата и външната среда), той се изправя пред един избор, който не може да избегне: да встъпи в духовен или в телесен брак, защото да остане сам – не е полезно за него, казва архим. Емилиян Симонопетрит. Монасите от всички времена и до днес също вървят по този път, като са избрали живот, подобаващ на небесата и по никакъв начин не са по-зле поставени от ангелите. Но не всеки може да извърви този път, поради което православният християнин се съветва внимателно с духовника, изпитва мислите, чувствата и възможностите си, преди да вземе окончателно решение за духовен или телесен брак.

Намирането на партньор в живота понякога е трудно и съпътствано с различни изпитания, подобно е на воденето на духовна борба и може би представлява един етап от нея. Св. Венчание е венец на изминатия път, свидетелство за навлизането в едно духовно израстване и може би именно тогава започва духовният живот на християнина. В семейния живот качеството е преизобилно, именно защото човек не живее за себе си, но за ближния. Същевременно жененият мъж може да бъде призван към свещенство – избор, който като вярващ човек, не бива да подценява по важност. Правилният отговор може да намери само разсъдливият, познаващият себе си – или още по-добре, уповаващият се и на благословието на неговия духовник, който също споделя тази отговорност – за избора на духовния път на неговите чеда.

1.3. Духовна борба и изоставяне

Духовната борба се състои в регулиране на ролята на плътското и светското в живота на човека, като те заемат роля на относителност спрямо духовното и вечното. Ролята на чувственото начало трябва да бъде омаломощена и намалена. Алтернативата на това да не се преборим за свободата си чрез усилен духовна борба за вътрешно внимание и пребъждане в добродетелите, изпълнение на заповедите, е да я загубим. Първи етап от тази борба е борбата с помислите. Ако не се спечели човек, тогава страстта завладява човека. Духовната борба трябва да се води до край и да бъде доведена до край, като в нея няма време и място за снизхождение или почивка. Който не води духовна борба, не може да бъде успешен в нея. Свободната воля играе сериозна роля в този процес, доколкото тя се накланя към и участва в злото (и неговото създаване), вкаменява се и не приема Божия дар – ако човек избере този неин уклон. За онзи, който не уважава Бога и Божието, пътят е злощастен.

В същината на успеха в борбата е стоенето зад Бога – зад неговите заповеди и в добродетелите, които представляват изпълнение на заповедите Му, зад думите на духовния наставник. По този начин кроткият св. прор. Мойсей Боговидец парирал страстта на завистта и следвал зад Водача си, без да го гледа в лицето Му, но поглеждайки го само в гърба, по този начин и всички светци се увенчали в Божието царство. От друга страна, св. Максим Исповедник акцентира върху вътрешните усилия на човека, като посочва, че без вярата, надежда и любовта нищо зло не може да бъде изцяло изгонено и нищо добро не може да бъде изцяло утвърдено. При атака, човек се прибира вътре в себе си, отдава се на молитва, прибира целия си разум в защита, и не се отдава на естествено съзерцание (нито тогава, нито преди да е постигнал безстрастие, защото неподготвените биват изкушавани). Само виждащият винаги пред себе си Бога може да бъде сигурен в успеха си. Трезвението е като длан, само протягаш ръка – и в ръцете ти са всички заповеди на Стария и Новия завет, учи архим. Емилиян, защото от човек се иска само да пожелае да изпълни Божията воля и тогава с помощта на трезвението я изпълнява. Известната светогорска поговорка *Дай кръв и прими дух*, изречена първо в Изреченията на светите отци, илюстрира сбито светоотеческото учение и православно

разбиране за значение на болката в духовния път на израстването на човешката личност. Без страдание няма напредък. Ако човек, който не е временен, а вечен, тъй като е създаден по Божия образ, успее да премине този етап – защото всички от опит знаем, че в трудни ситуации винаги в следствие следва разведряване, той може да има успех в духовната борба.

2. Съзерцание

2.1 Място на съзерцанието

Съзерцанието общо казано започва тогава, когато молещият се е обърнал всичкото си внимание към Бога и забелязва тишината около себе си, в която се разкрива на човек Светия Дух. Улавянето на тази тишина е част от отговора за откриване на мястото на съзерцанието в духовния живот, в учението за молитвата на архим. Емилиан Симонопетрит. При все това физическото място на извършване на това, което наричаме съзерцание, е неопределено. Не може да се ограничи или раздели и обособи от практикуващия християнин боговидението. Християнинът трябва да се научи да се моли и сред шума, но да се стреми към пълна тишина.

2.2 Предпоставки

Съзерцанието е резултат от подвижническите усилия и духовната борба на вярващия. В съзерцанието на това, което може да бъде познато, човек преминава отвъд познанието, идващо от сетивата. Бог бива познат в непознатото. Ако съзерцанието е предусещане на обожението и бъдещото Царство, то възходане към съзерцанието е трезвението. Пътят на човека преди този етап минава през упражняване в добродетелите посредством използване по правилен начин на свободната воля, за което обаче помага трезвението, което е способът за придобиване на съвършено познание за нещата, откриващо пътя към съзерцанието. Както подвижническите трудове (праксиса) въздигат ума до съзерцанието, така и послушанието го въздига до мълчанието (исихията), посочват свв. Калист и Игнатий. Затова неговото място е неотменимо в настройката на християнина за духовен живот. Желанието на човека е водещо, защото Бог на които искат, дава благочестиви мисли (понятия) за съществата, т.е. правилни духовни принципи на доктрините за естественото съзерцание. Но сигурността в духовното вървене идва от постигането на базовото очистване от тленното, като предпоставка за съзерцанието.

2.3 Постигане на съзерцанието

Бог е непознаваем, но именно в тази невъзможност, човек може да придобие представа за него. Способ и инструмент дава свободната воля на послушния Богу, на търсеция Го. Умът, в степената, в която държи вътре в себе си живота помнене на Бога, търси Господа чрез съзерцание... в страх Божий, т.е. в пазене на заповедите, и го открива именно затова, посочва св. Максим Изповедник. Ако се отрече от себе си и от егоизма си, което води след себе си усвояването на една сърдечна радост, тогава и благодатната Христова радост ще стане негово достойние (придобита със собствени усилия) и тази пълнота може да стане стъпало към високия духовен живот, казва архим. Емилиан Симонопетрит за човека, като добавя, че за това обаче доброволно трябва човек да приеме върху себе си болката и страданието, които го посрещат в света.

3. Обожение

3.1 Причастяване с Христос

Достигнал този етап от духовния си път, приел венеца на съвършенството, достъпно още тук на земята, човек изпълня предназначението си и приема една пълнота на съществуване, за която копнее изначално. То – обожението – е извън границите на естественото, което го прави независимо, свободно. Това състояние на човека се достига като дар от Бога, когато човек излезе от себе си, защото излиза и от границите на природата си. Душата копнее по Бога и отхвърля ненужното в пътя си към Него, като с това придобива свойства, които са Негови. Преживяното и почувстваното е повече от възможното да бъде изразено и описано.

За тленния човек участието е нещо което се случва отново и отново, той постига непостижимото. А доброто е едно безкрайно движение, в което всички човеци са призвани да участват. В крайна сметка целта е постигане на участие с Бога. Човекът, който познава Бога, и Бог, който е познаван, се единяват в едно духовно действие когато възлюбеният стане нашият живот, свидетелства св. Софроний Есекски.

3.2 Предусловия

Поставено е, че когато умът е блестящо чист, той отразява Бога, получава Го, като едно ясно и блестящо огледало. Ако човек се очисти от нечистотата на ума и делата си, той по естествен начин не само ще се приближи до Бога, но ще стане и реципиент на Божиите действия. Същевременно спазването на заповедите се явява предпоставка за този последен условен духовен етап от съвършенството и обгрижването на човека, истинна гаранция. Бог дарява според сърцето на човека, но когато сърцето не е в заповедите, когато е непослушно в дълбоката си вътрешност и движение, какво може да очаква то. Участвайки с добродетели в Бога и живеейки според отреденото му от неговото сътворение, човек поставя себе си изцяло и единствено в Бога, образувайки и оформяйки единствено Бога в цялото си същество така, че той сам по благодат е и е наричан Бог, точно както Бог по Неговото снизхождение е и е наричан човек заради човека. Предпоставка за обожение, свързана с гореспоменатото, е жаждата за Бога. Тя е наравно с любовта е съединяващият фактор, високоточният прибор, чрез който човек се домогва до онова, което е непостижимо. Сърцевината на усилието на човека за богообщение е въздигането му към Бога в желанието на волята му за Него.

3.3 Характеристики на състоянието

Когато това божествено, богоподобно нещо, а именно умът и разумът ни, се смеси с близкото му по род, когато образът се въздигне до архетипът, когото жадува, пише св. Григорий Богослов, е времето на обожението и придобиването на Царството. Човек е постигнал границите на природата си и стои като на ръба на една бездна, отвъд която е вечното блаженство, което е предусещал в целия си съзнателен духовен път, към което е воден от духовния си отец, което му е обещано в Евангелието. Душата бива възхитена и покорена от Бога. Освен, че тя получава свободата на Бога, бидейки занимавана единствено с Него и пребивавайки само у Него, тя се попива от Неговите енергии, започва да разбира по извънлогичен начин това, което преди не е било нейно достояние. Бог освен, че я приема, ѝ дава всичко, което е негово, освен божественото му естество, обожавая я. Свободната воля в този контекст е показана като способна да прекъсне тлението на тялото, защото е нетленна по природа. Във финалния път на човешката душа това нетление е доведено до логичното си

осъществяване на дело, посочено още от възкресението на четвъродневния Лазар от Господ Иисус Христос като предобраз на Възкресението, което иде да бъде за всички човечи, повярвали в Него. Човек става безгрешен, когато вече не може да се отвърне от доброто, защото има познание за него, като един резултат от обожението, според учението на св. Максим Исповедник. Краят на пътя е неизменното блаженство. Образът е постигнал своето подобие.

3.4 Живот в бъдещия век

Човекът постига своето съвършенство още преди смъртта; ако не стане свят преди да умре, и след смъртта няма какво да очаква. Човечеството ще се измени в нетление, когато времето спре, когато се попълни списъкът с хората, които Бог е предумислил да се родят на този свят. След Христовото въплъщение всички очакват края на времената, когато всяко човешко действие ще се прекрати и човекът пасивно ще претърпи това, което е по благодат – обожението. Това ще бъде битие на вечно благуване, или на вечно наказание. За верните Бог ще бъде всичко, а злото няма да съществува дори като проявление на отсъствието на добро. При възкресението, тялото на човека ще бъде възстановено в по-добра красота. Ще престане всичко тленно и етапно като раждането, растежа, смъртта. Животът в бъдещия век ще бъде даден на онези, които приживе са вършели добро, защото те са имали свободния избор да вършат, или да не вършат, притежавали са самовластие и разум, за които носят отговорност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложеното изследване изучава в дълбочина въпросите за свободната воля и послушанието на човека в неговия духовен път на подвизаване и обгрижване от духовния наставник. Изложените положения недвусмислено сочат към основополагащата роля на свободната воля на човека, която той е призван да използва за добро в света и да насочи към Бога, за да придобие полза и благо съществуване тук на земята. Най-подходящият път за последното е употребата на послушанието като вътрешно движение на свобода и любов от страна на вярващия християнин, което той насочва към Бога, към неговия духовник и към ближния, според установената евангелска заповед на Спасителя и традицията на Църквата и светите отци.

Послушанието, обикновено разбирано и разглеждано единствено в монашески среди, често е неразбирано и неговата цел – недооценена, поради която причина то остава неприлагано на действие на много места. Предложеният труд контекстуализира свободната воля за послушание на човека в различните етапи от процеса на духовното му обгрижване, като предлага изяснения на трудни въпроси, решения на навременни проблеми, а още и съвети, изпитани и взаимствани от духовната съкровищница на Православната църква: богатството от писания и сведения за наставленията на светите отци и църковни писатели, в допълнение към съвременните учени, които с критичен апарат и отношение изваждат най-ценното от огромната съществуваща литература по търсените въпроси. Последно, но не на последно място, разбирането за процеса на духовно обгрижване и мястото на послушанието в него е от непосредствена важност за всички подвизаващи се в църквата: които преминават през етапите, или които ръководят други, които ще се изправят пред предизвикателствата на съвременния духовен живот в Православната църква.

САМООЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ

1. Изследването е първи научен труд у нас, който излага последователно православното учение за свободната воля на човека, като го контекстуализира в етапите от духовния му живот и обгрижване.

2. Изследването е пръв опит за цялостен анализ на послушанието като начин за напредване в духовния живот на православния християнин и постигане на спасение.

3. Изследването има практическо приложение в обгрижването и личния подвиг на православния християнин, описвайки пътищата за приближаване до богообщение и маркирайки някои проблеми в различните етапи на неговото израстване.

4. Приведени са голям брой светоотечески извори, които до настоящия момент не са преведени, публикувани или изследвани у нас, с което е поставен на правилна онтологична основа научният въпрос за духовния път и обгрижване на православния християнин.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Служението на свещеника ефимерий в учебни заведения, сп. *Богословска мисъл*, 2, 2022 (2023);

2. Страстите, видове страсти и тяхното развитие според св. отци. Предусловия, сп. *Мисъл, слово, текст*, 13 (19), 2023;

3. Опасностите от технологиите и изкуствения интелект пред духовния живот на православния християнин, Сборник *Хармония в различията X*, София, 2023.